ISSN 2311-259X

https://doi.org/10.28925/2311-259x.2026.1.5
УДК 821.161.2Шевч.:111.61.581:81'37

Олександр Боронь
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
вул. М. Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна
https://orcid.org/0000-0002-1014-2219
ovboron@gmail.com

КИТАЙСЬКІ РЕАЛІЇ В ШЕВЧЕНКОВІЙ ТВОРЧОСТІ: СЕМАНТИКА ТА ДЖЕРЕЛА

Попри брак цілісного образу Китаю в Шевченковій творчості (об'єкт дослідження) у статті системно розглянуто такий предмет студіювання, як окремі реалії, згадки та порівняння, пов'язані з цією далекосхідною країною. Тож мета дослідження — з'ясувати генезу цих згадок і їхню семантику. Автор спирається на міждисциплінарну методологію: джерелознавчий аналіз, реконструкцію лектури в поєднанні з інтертекстуальним тлумаченням, доповнені історико-літературним і герменевтичним підходами.

Наукова новизна полягає в доведенні, що поет мав певне уявлення про Китай і його населення. Запропоновано інтерпретацію всіх китайських реалій у творчості великого поета, з'ясовано можливі джерела його обізнаності з Піднебесною та її культурою. Перегляд обґрунтованої Шевченкової лектури дав змогу доволі точно виявити ті публікації, які поет достеменно або з високим ступенем вірогідності читав. Головні результати дослідження полягають у тому, що в обіг шевченкознавства вперше введено статтю Микити Бічуріна «Общественная и частная жизнь китайцев» із травневого номера журналу «Отечественные записки» за 1840 рік, непідписані публікації: «Китайское войско и его огнестрельное оружие» з другого числа журналу «Библиотека для чтения» за 1840 рік, «Письмо г. Мейера из Китая» з квітневого номера того самого видання, «Письма из Китая» із січневого числа журналу «Современник» за 1847 рік, розлогу рецензію Мірзи Мухаммеда Алі Казембека на «Труды членов российской духовной миссии в Пекине» («Современник», 1853, № 4).

Доведена лектура була безпосереднім джерелом Шевченкової обізнаності про Китай, його культуру, зокрема архітектуру, чисельність населення, озброєння тощо. Виявлені публікації, які Шевченко достеменно читав, дають додаткові можливості для витлумачення згадок про китайські реалії в його творчості, проливають світло на шляхи розповсюдження знань про Китай в українському письменстві на ранньому етапі рецепції, загалом суттєво змінюють дотеперішню версію наших уявлень про поетове знання Китаю, а також про художній сенс відповідних згадок у творчій спадщині письменника.

Ключові слова: лектура; інтерпретація; коментар; публікація; рецепція; культура.

У Шевченковій творчості, зрозуміло, немає і не могло бути цілісного образу Китаю, однак окремі реалії, згадки, порівняння доводять, що поет мав певне уявлення про цю країну та її населення. Досі на такі деталі дослідники звертали невиправдано мало уваги, зосереджуючись натомість, що цілком закономірно, на рецепції Шевченкового доробку в Китаї. Проміжні підсумки цього процесу підбив ще Іван Чирко в статті «Китайська література і Шевченко» в «Шевченківській енциклопедії» (Чирко, 2013), докладно висвітлила коло відповідних питань Наталія Ісаєва в розділі «Шевченкознавство в Китаї» колективної монографії (Ісаєва, 2014).

Актуальними завданнями залишаються системна інтерпретація всіх китайських чи дотичних реалій у творчості великого поета, з'ясування можливих джерел його обізнаності з цією далекосхідною країною та її культурою. Перегляд доведеної Шевченкової лектури дає змогу доволі точно виявити ті публікації, які поет достеменно або з високим ступенем вірогідності читав, більшість із них ніколи не потрапляла в поле зору шевченкознавців. Продуктивність такого підходу підтверджено розв'язком близької за змістом проблеми (див. Боронь, 2022).

Отже, доцільним є послідовний розгляд пов'язаних із Китаєм згадок у Шевченкових творах. Розповідач повісті «Несчастный» (1855) описує, як він колись проїжджав повз занедбаний поміщицький маєток ротмістра Хлюпіна: «Крізь дерева блищить чистий став, а з-за купки лип видно ріжок китайської альтанки, кущ акації і ще щось, схоже на Клеопатрину голку, поставлене на спомин дружби й кохання» (переклад Івана Рябокляча; 1964, с. 212). Поглядом стороннього наратор фіксує в поміщицькому парку англійського типу (тобто іррегулярному) характерну для садово-паркової архітектури в Росії першої половини XIX століття китайську альтанку, що було далеким відгомоном розповсюдженого в Європі в XVII–XVIII століттях стилю шинуазрі — наслідування мотивів і прийомів традиційного китайського мистецтва. Шевченко, поза сумнівом, бачив збудовану в 1778–1786 роках китайську альтанку в Царському Селі (тепер м. Пушкін), коли відвідував

© О. Боронь, 2026

Ліцензовано за CC BY 4.0

ISSN 2311-259X

синів Якова Кухаренка в ліцеї (див. лист від 30 вересня 1842 року), розташованому за кількасот метрів від неї. Жалюгідні вияви «китайщини» в інтер'єрі потворного поміщицького будинку Курнатовського фіксує розповідач повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (1855–1858): «З обурливої галереї увійшов я у восьмикутну велику кімнату, розмальовану в китайському стилі і освітлену китайськими ліхтариками» (переклад Степана Ковганюка; 1964, с. 604).

Заперечуючи належність пісні «Гей, козаче, в ім'я Бога» запорожцям (насправді авторства Тимка Падури), розповідач у «Прогулке…» використовує експресивне порівняння: «…тільки ця волинсько-польська пісня так само схожа на пісню дніпровських лицарів, як я на китайського богдихана» (переклад Степана Ковганюка; 1964, с. 540). У повісті «Капитанша» (1855) автор вставного «рассказа самовидца» Віктор N. N. критично-іронічно описує обмундирування російського солдата в період після наполеонівських війн на противагу сучасному стану, доходячи такого красномовного висновку: «Тепер російський солдат щодо вмундирування просто богдихан китайський» (переклад Івана Виргана; 1964, с. 290), тобто в нього буцімто все є. Богдиханом (з монгольської — святий хан) у Росії називали всіх китайських імператорів, таке слововживання було поширене і в красному письменстві.

Шевченко знав про могутність китайських правителів і їхню схильність до показних розкошів. Одним із джерел йому могла служити стаття мандрівника, знавця китайської мови і культури Микити Бічуріна (отця Іакінфа) «Общественная и частная жизнь китайцев» (Бичурин, 1840), опублікована в тому самому числі журналу «Отечественные записки», що й анонімна рецензія на «Кобзар» 1840 року, яку поет, поза сумнівом, читав. У першій статті М. Бічурін, описуючи палац імператора в Пекіні, зокрема, зауважив: «…богдихан через дев'ять стін керує імперією майже з 400 мільйонами жителів» (Бичурин, 1840, с. 5). У редакційній примітці було сказано, що статтю подав знаменитий синолог отець Іакінф, який прожив 14 років у Пекіні. Тоді він готував працю, що невдовзі вийшла друком під назвою «Статистическое описание Китайской империи» (Т. I–II. СПб., 1842). У журнальній статті М. Бічурін докладно розповів про палац та інші громадські будівлі в Пекіні, будову і розташування споруд, особливості китайського літочислення, обчислення часу, данину і вітальний адрес, родові імена, церемоніал великого і малого виходу при імператорському дворі, церемоніал вітань на Новий рік, церемоніал вступу на престол, церемоніал шлюбу імператора. Загалом розвідка, закінчення якої було надруковано в наступному номері, містила багато пізнавальної інформації про особливості китайського громадського і придворного життя.

Доволі ґрунтовний опис організації китайського війська і його озброєння викладено в непідписаній статті «Китайское войско и его огнестрельное оружие» в лютневому числі журналу «Библиотека для чтения» за 1840 рік (Китайское войско, 1840). Тут було вміщено і «Мнение словаря китайской академии о табаке» (Мнение словаря, 1840). Український поет ознайомився з томами 38–39 журналу (номери за січень — квітень). У повісті «Художник» (1856) ідеться про те, як персонажі повністю прочитали роман Чарлза Дікенса «Ніколас Ніклбі» (Шевченко, 2001–2014, т. 4, с. 125, 156–157), скорочений переклад якого опубліковано в другому і третьому номерах «Библиотеки для чтения». У квітневому числі було вміщено рецензію на «Кобзар», а також «Письмо г. Мейера из Китая» (Письмо г. Мейера, 1840).

Стаття про китайське військо знайомить читача з масштабами Піднебесної, нагадуючи про першу опіумну війну, яка тоді точилась між двома імперіями:

> За нинішньої сварки англійців із китайцями і початку формальної війни між ними дальші подробиці можуть мати свою цікавість. Багато англійців, які жили довгий час у Кантоні, позитивно стверджують, що з десятьма тисячами європейського війська можна підкорити весь Китай. Така слабкість найбільшої імперії у світі, у якій вважається до двохсот п'ятдесяти мільйонів населення, тобто *вп'ятеро* більше, ніж у Росії, здається неймовірною, але дуже правдоподібна. Маньчжурська династія богдиханів, що панує в Китаї з половини сімнадцятого століття, зміцнила своє панування тим, що дала маньчжурам військову перевагу над китайцями. (Китайское войско, 1840, с. 83)

Далі автор описує структуру війська, дислокацію з'єднань, їхню кількість та озброєння. Наприклад:

> Китайська кавалерія — здебільшого маньчжури та монголи — носить спис і шаблю, шишак та панцир; піхота теж озброєна піками та шаблями. Невелика частина міліції має погано влаштовані рушниці, інші задовольняються луками та дротиками. На найдужчому і помітному солдаті в полку лежить обов'язок нести прапор. При кожному параді чи шикуванні всю зброю ретельно оглядає начальник і за виявлену нечистоту чи несправність винного суворо карають. (Китайское войско, 1840, с. 85)

Ідеться також про процедуру отримання офіцерського звання тощо. Про могутність китайської імперії автор зауважує:

> …сяйво могутності і пишноти, якими споконвіку наділялися повелителі Піднебесної імперії, чимало сприяло утвердженню влади богдиханів; цей блиск тим сильніше діяв на розум західних варварів, чим далі вони були від

ISSN 2311-259X

нього. І ось причина, чому найвіддаленіші азійські народи найчастіше добровільно визнавали над собою верховну владу пекінського двору. (Китайское войско, 1840, с. 87)

Крім того, автор заглиблюється в історію вогнепальної зброї в Китаї, черпаючи різноманітні відомості зі старовинних літописів і словників.

У квітневому номері редакція опублікувала лист А. Меєра, начальника експедиції в Китай, яку спорядила нідерландська компанія з факторією в Батавії (сучасна Джакарта). Він чимало місця приділив описові португальської колонії — міста Макао, звичаям і побуту тамтешньої людності, навів короткі історичні відомості. Не уникнув фіксації негативних рис китайців: «…китайці навіть не розуміють, як може людина не брехати і не брати хабарів: це, за їхньою філософією, дії такі натуральні, такі угоджені з сутністю вдосконаленої людської природи!» (Письмо г. Мейера, 1840, с. 90–91). Меєр прямо висловлюється про їхню злодійкуватість, говорячи про різні кумедні випадки: «Китайці надзвичайно схильні до крадіжки і не соромляться цієї вади; з ними треба бути напрочуд обережними: ледь не додивився, то якраз на цілому кораблі не залишать жодної мотузочки!» (Письмо г. Мейера, 1840, с. 91). Експедиція побувала також у Кантоні (тепер Гуанчжоу) та різних містечках. У Кантоні багатий китаєць пригостив мандрівників розкішним обідом, перебіг якого зайняв не одну сторінку в кореспонденції.

Персонаж повісті «Близнецы» (1854 або 1855), лікар Саватій, описуючи пожежу в казахському степу, порівнює силуети верблюдів із театром тіней: «Поблизу транспорту, на темній, ледь вигнутій лінії, на вогняному фоні з'явився, пересуваючись, довгий ряд верблюдячих силуетів. Тут мені не на жарт стало прикро, що я не вмію малювати. Верблюди сунули один за одним по косогору і зникали в червонястому мороці, немов китайські тіні» (переклад Леоніда Смілянського; 1964, с. 411). Театр тіней («китайські тіні») завезли із Західної Європи в Росію на початку XVIII століття, він доповнював російські придворні вистави (Голдовский, 2004[1], с. 198). Тож Шевченко мав виразне уявлення про цей театр, який у Росії тривалий час традиційно називали «китайськими тінями».

Далі в листі до названих батьків Саватій сповіщає про гострий брак води в пустелі:

Ніколи в житті я не почував такої страшної спраги і ніколи в житті я не пив такої паскудної води, як сьогодні. Загін, посланий уперед, щоб вичистити криниці, чомусь не знайшов їх, і ми прийшли на гнилу солоно-гірко-кислу воду. А до того ж, її і в рот не можна було взяти, не процідивши: на ній була пінява з вошей і мікроскопічних п'явок. Ось тепер я згадав про дарунок мого карабутацького приятеля, і, завдяки його догадливості, я з допомогою цитрини випив склянку чаю. Нічим так швидко не вдовольниш спрагу, як гарячим чаєм уприкуску. Тільки той відчує справжню вартість цього китайського продукту, кому довелось хоч раз пройти цю киргизьку Сахару. (переклад Леоніда Смілянського; 1964, с. 414)

Чай у Росії мав тоді переважно китайське походження, що і відзначає письменник. Про його виробництво він майже напевно читав у «Письмах из Китая», опублікованих у першому числі оновленого журналу «Современник» за 1847 рік (Письма из Китая, 1847), але читав, мабуть, пізніше, уже після написання повісті, адже згадав цей номер у щоденниковому записі від 4 липня 1857 року:

Зачинивши двері й вікна альтанки, я знову заснув. У другому сеансі побачив я в Москві Михайла Семеновича Щепкіна, такого самого свіжого й бадьорого, яким бачив я його востаннє 1845 року. Розмовляли про театр, про літературу. Я йому завважив, чому він не продовжує своїх «Записок артиста» початок яких надрюковано в першій книжці «Современника» за 1847 рік… (тут і далі щоденник цитовано в перекладі Леоніда Білецького; 1960, с. 52)

За браком книжок Шевченко на засланні читав доступні журнали буквально від дошки до дошки.

Мандрівник, автор листів із Китаю, відвідав чайну фабрику на острові Гонан навпроти Кантона:

Чайний лист після доставки його з плантації часто ще раз просушується в глиняних котлах, на повільному вогні. Перед кожним казаном стоїть працівник і руками розмішує лист. Зелений чай виробляється за допомогою берлінської лазурі. Після відібрання небагатьох пожовклих листків весь чай пропускають крізь сито і розділяють на різні сорти, які непосвячені в таємниці чайного виробництва вважають продуктом різних округів і фабрик. Сортований чай очищають віялками; чайний пил продається за тією ж ціною, як і чай. Нарешті його складають у знайомі нам ящики, і працівники притоптують його ногами. Зелений чай часто перетворюється на чорний і чорний на зелений за допомогою витравлювання. Чорний чай взагалі дорожчий і кращий. Європейці в Кантоні використовують суміш із обох. За рік чи два чай втрачає більшу частину своєї духмяності; судіть же з того, яку гидоту п'ємо ми, бідні жителі півночі? (Письма из Китая, 1847, с. 42–43)

[1] Дякую за удоступнення джерела Остапові Коневі (Стенфорд, США).

ISSN 2311-259X

Він розповів про пакування чаю, дегустацію, торгівлю ним у Китаї тощо. Ішлось також про поширеність споживання опіуму серед місцевих мешканців і європейців.

Щоб передати враження про величезну славу і талант Карла Брюллова, юний художник у листі до розповідача повісті «Художник» вдається до гіперболізації: «Про живопис взагалі скажу вам, що задля однієї картини Карла Павловича варто приїхати з Китаю, а не тільки з України. Чудо-богатир за одним разом і підмалював, і закінчив і тепер вгощає жадібну публіку своїм чудовим витвором. Велика його слава! І неосяжний його геній!» (переклад Олексія Кундзіча; 1964, с. 489–490). Китай для персонажа — найвіддаленіша екзотична країна, яку тільки можна собі уявити.

Ротмістр у комічній сцені в «Прогулке…» бурхливо зреагував на повідомлення розповідача про скасування еполет у російській армії, у довгій промові серед інших назвавши і китайців: «У наш просвіщенний дев'ятнадцятий вік, — він грізно глянув на мене, ніби кажучи: ну, як! — турки, персіяни, китайці навіть наділи еполети. А ми, здається ж, не азіятські варвари, а хвалити Бога, європейці, коли не помиляюся» (переклад Степана Ковганюка; 1964, с. 567). У другій половині 1850-х років, коли створено повість, жодних еполетів, ясна річ, у китайських військових не було. Офіцери використовували для розрізнення рангів нагрудні нашивки та кульки на капелюхах. У Росії з 1854 року для офіцерів поступово вводяться погони замість еполет: спочатку тільки на шинель, а в березні 1855 і на інші види одягу. Від 1856 еполети, на відміну від погон, стають атрибутом тільки парадної форми одягу. Китайців у тираді персонажа згадано задля створення гумористичного ефекту.

29 липня 1857 року Шевченко занотував у щоденнику такий сон: «Бачив у сні Семена Артемовського з жінкою; він виходив після служби Божої з церкви Покрови. На Сінній площі нібито насажено парк, дерева ще молоді, але величезні. Особливо вразила мене своїми розмірами папороть. Справжній китайський ясень» (1960, с. 99). Китайський ясен — народна назва виду дерев айлант найвищий (Ailanthus altissima), листя якого справді трохи схоже на папороть. Батьківщина цього дерева — Китай. У 1751 році його завезено в Росію: дерево звичайне для Півдня України, зокрема Криму. На думку Павла Попова, Шевченко ознайомився з цим вихідцем із Китаю не в Україні, де він був доволі рідкісною рослиною, а на засланні, під час розведення саду в Новопетровському укріпленні. Поширений у Середній Азії айлант вживали для закріплення пісків (1958, с. 188).

Натрапивши на пароплаві на номер газети «Русский инвалид» зі статтею про Тайпінське повстання в Китаї, поет залишив 6 вересня 1857 року такий щоденниковий запис:

> У капітанській каюті на підлозі побачив я зім'яту сторінку давнього знайомого, «Русскаго инвалида»; підняв його і знечев'я почав читати фелєтон. Там говорилось про китайських повстанців і про те, яку промову виголосив Ґонґ, ватажок повстанців, перед штурмом Нанкіна. Промова починається ось як: «Бог іде з нами. Що ж зможуть проти нас демони? Мандарини ці — годована на заріз худоба, здатна тільки на жертву нашому небесному отцеві, найвищому Владиці, єдиному істинному Богові». — Чи скоро можна буде про російських бояр те саме голосно сказати? (1960, с. 128–129)

Мова про непідписану статтю «Новейшие сведения о действиях китайских инсургентов» (Новейшие сведения, 1857) — фактично головний матеріал газети, окрім повідомлень про службові переміщення і нагороди. У додатку до присвяченої цьому щоденниковому запису спеціальної статті П. Попов повністю відтворив текст розлогої газетної публікації (1958, с. 201–206). Національно-визвольне, релігійно спрямоване повстання етнічних китайців у 1850–1864 роках проти маньчжурської династії Цин, які проголосили створення Тайпінської держави на чолі з Хун Сюцюанем, дослідник трактував відповідно до тогочасної ідеології, щедро цитуючи класиків комуністичної теорії. Тайпінське повстання вважається найбільш кривавою громадянською війною і однією з найбільш кривавих воєн в історії людства. Його жертвами стали близько 20 мільйонів людей.

«Давнім знайомим» Шевченко називає «Русский инвалид» тому, що офіційна газета військового відомства, обов'язкова для передплати в усіх гарнізонах і укріпленнях, була постійним читвом для нього на засланні, коли надходила пошта (з великими перервами). У газеті викладено перебіг військових дій у 1853–1857 роках. Не обійдено увагою і звірства Ґонґа (тогочасна транскрипція імені Хун Сюцюаня), що вбив прихильників зрадника Янга, тощо. Коментатор першого академічного видання щоденника Михайло Новицький слушно уточнює Шевченкове твердження: Хун Сюцюань (Ґонґ) висловився не перед штурмом Нанкіна, а після того (Шевченко, 1927, с. 535). «Демони» для повстанців — це урядові війська, а мандарини, як відомо, — чиновники. Між іншим, навряд чи доцільно, враховуючи специфічні релігійні уявлення тайпінців, слова «Небесному Отцу, Высочайшему Владыке, Единому Истинному Богу» писати з великої літери, як надруковано в новому академічному виданні (Шевченко, 2001–2014, т. 5, с. 93) всупереч і оригіналу, і газетній статті (у Шевченка в автографі та в газеті тільки «Бог» із великої) (Шевченко, 1972; Новейшие сведения, 1857, с. 677). Риторичне питання щодо «російських бояр» не залишає сумнівів у його очікуваннях.

Поява на сторінках офіціозу таких більш-менш об'єктивних матеріалів про повстання пояснювалася серед іншого й тим, що Росії селянська війна

ISSN 2311-259X

в Китаї була вигідною. Скориставшись ослабленням Цинського уряду внаслідок Тайпінського повстання та Другої опіумної війни (1856–1860), Російська імперія захопила спершу лівий берег Амура, закріпивши ці територіальні надбання Айгунським договором (1858), а згодом окупувала Уссурійський край за Пекінським трактатом (1860).

Свого роду «лексикологічні» міркування поет нотує до щоденника 3 жовтня 1857 року:

> Росіяни, між ними й нижнєгородці, чимало позичили від європейців, і між іншим слово «клуб». Та це слово цілком не до лиця росіянинові. Їм би краще запозичити таке слово (а воно, мабуть, існує в китайській мові) у китайців та японців, якщо вони відкинули своє рідне слово «посидѣлки», що надзвичайно правдиво зображує російські дворянські сходини. В европейців клуб має важливе політичне значення, а в російських дворян це навіть і не громадські сходини, а просто «посидѣлки». Вони збираються посидіти за ломберними столами, помовчати, попоїсти, випити, а як трапиться нагода, то й по пиках один одного мазнути. (1960, с. 154)

Відмовившись від рідного, росіянам, мовляв, краще було би пошукати відповідного слова для посиденьок у китайців чи японців, до яких росіяни, за жартівливою логікою Шевченка, перебувають істотно ближче, ніж до європейських політичних націй. Поет завершує думку точним спостереженням про схильність російських дворян при нагоді віддухопелити одне одного.

У записі від 10 травня 1858 року Шевченко вдається до вислову «китайский резон»:

> У другій годині пішов на Англійське набережжя вирядити Сухомлинова за кордон. Попрощавшись із Сухомлиновим, зайшов до М. І. Петрова. В нього випадково був квиток на вхід до Ісакіївського собору, і ми пішли; але нас не впустили, бо квиток був підписаний Васильчиковим, а не Ґур'євим. Китайська рація. (1960, с. 241)

Провівши професора російської словесності Миколу Сухомлинова, поет відвідав свого давнього знайомця ще з 1840-х років, чиновника поштового департаменту в Петербурзі Миколу Петрова. Тоді було завершено тривале будівництво Ісаакіївського собору (1818–1858), невдовзі, 30 травня, освяченого. Тож на той час він ще не функціонував. Князь, генерал-майор Віктор Васильчиков був лише членом будівельної комісії собору, тоді як сенатор, голова департаменту державної економії в Державній раді Олександр Гур'єв — керівником названої комісії (Шевченко, 2001–2014, т. 5, с. 415). «Китайський резон» означає формальний привід чи бюрократичну відмовку, вислів виник на ґрунті поширеного уявлення про бюрократичність китайського суспільства, складні «китайські церемонії» тощо. Таке слововживання відображає радше тодішній узус, а не спеціальні знання про Китай.

Найбільш значущою в художньому плані є згадка про Китай у віршовому сатиричному оповіданні «Саул» (1860). У початкових рядках змальовано вільне безтурботне життя скотарів, зокрема й у «непробудимому Китаї», яке різко змінюється через насильницьку появу царя «З законами, з мечем, з катами, / З князями, темними рабами». Спершу:

> В непробудимому Китаї,
> В Єгипті темному, у нас,
> І понад Індом і Євфратом
> Свої ягнята і телята
> На полі вольнім вольно пас
> Чабан, було, в своєму раї.
>
> (Шевченко, 2001–2014, т. 2, с. 356)

У коментарі до цих слів Микола Павлюк пояснює, що переліком найдавніших цивілізацій і державних утворень Далекого Сходу, Індії, Месопотамії, Африки, Східної Європи поет створює широке історичне тло для дальших узагальнень щодо походження царської влади та її принципово однакової сутності в різні часи і в різних народів (Шевченко, 2001–2014, т. 2, с. 749). Епітет «непробудимий» тут можна трактувати як означення консервативності, сталості суспільних і культурних традицій. Раби мовчали, множилися царі, тим часом:

> А маги, бонзи і жерці
> (Неначе наші панотці)
> В храма́х, в пагодах годувались,
> Мов кабани царям на сало
> Та на ковбаси.
>
> (Шевченко, 2001–2014, т. 2, с. 356)

Мова про служителів релігійного культу в різних країнах, зокрема й тих, де поширені були пагоди. У тій самій публікації «Русского инвалида» Шевченко про пагоди прочитав:

> Баштоподібні будови ці, у кілька ярусів, схожі здалеку на вузькі багатокутні обеліски і служать для охорони останків Будди та його сподвижників. Нанкінська молитовня була першою цього роду будинком у Серединному Царстві: спорудження її, за переказами буддистів, приписується цареві Асоке, який панував в Індії у третьому столітті до християнської ери (263–226), й одному з вісімдесяти чотирьох тисяч. Ця «дорогоцінна скляна молитовня», за словами китайця, була побудована у третьому столітті, і потім кілька разів відновлювалася і розширювалася прибудовами. Спорудження її коштувало до 7 млн рублів сріблом на нашу монету. (Новейшие сведения, 1857, с. 678)

В уже цитованих листах із Китаю Шевченко міг прочитати про пагоди поблизу Кантона:

> Наступного ранку нас зупинив приплив і ми стали на якорі нижче Вампоа. Перед нами піднімалися чудові дев'ятиповерхові пагоди. Ці пагоди, добре відомі за малюнками, — не храми, а пам'ятки історичних подій і часто дуже давні. На нещастя, доступ до них дуже важкий для європейців, траплялося, що в них замикали цікавих відвідувачів. (Письма из Китая, 1847, с. 40)

Вживаючи слово «пагода» у вірші «Саул», Шевченко, поза сумнівом, мав чіткі знання про цей тип споруд, його призначення та розповсюдженість на Сході. В Академії мистецтв, у приватних колекціях він не раз мав нагоду милуватись малюнками з китайськими пейзажами.

Поет виявив глибоку обізнаність із квітневим номером журналу «Современник» за 1853 рік, пославшись у щоденниковому записі від 7 вересня 1857 року (Шевченко, 2001–2014, т. 5, с. 94–95) на надруковану тут статтю Міхала Ґрабовського «Парк князя М. С. Воронцова в Киевской губернии». У цьому самому числі було вміщено другу (завершальну) статтю-рецензію сходознавця, професора Мірзи Мухаммеда Алі Казембека на перший том виданих у Петербурзі 1852 року «Трудов членов российской духовной миссии в Пекине» (Казем-Бек, 1853). Він ґрунтовно, із залученням додаткових матеріалів, розглянув детальний аналіз демографічної історії Китаю в розлогій праці Івана Захарова «Историческое обозрение народонаселения Китая». Ця суто наукова розвідка висвітлювала в історичній ретроспективі проблему підрахунку кількості населення Китаю. Як художника, Шевченка більше міг зацікавити в рецензії розбір статті Йосипа Гошкевича «Способ приготовления туши, белил и румян у китайцев» (Казем-Бек, 1853, с. 51–55).

Отже, доведена, а не гіпотетична лектура була безпосереднім, хоч, зрозуміло, не єдиним джерелом Шевченкової обізнаності про Китай, його культуру, зокрема архітектуру, чисельність населення, озброєння тощо. Виявлено кілька публікацій про Китай, які поет достеменно читав, що дає додаткові можливості для інтерпретації згадок про китайські реалії в його творчості. Крім того, задокументована лектура проливає світло на шляхи розповсюдження знань про Китай в українському письменстві на ранньому етапі рецепції. Шевченкова ознайомленість із подіями в Китаї не обмежувалась, ясна річ, відомою статтею в газеті «Русский инвалид» про Тайпінське повстання, адже на засланні він постійно читав це видання, яке час від часу інформувало про перебіг селянської війни. Так само коло читання поета про Китай було, очевидно, трохи ширшим за перелік розглянутих статей, однак навіть ці публікації суттєво змінюють дотеперішню версію наших уявлень про Шевченкове знання Китаю, а також про художній сенс відповідних згадок у творчій спадщині письменника.

Покликання

Бичурин, Н. (1840). Общественная и частная жизнь китайцев: Статья первая. *Отечественные записки*, *10*(5), 1–36.

Боронь, О. (2022). Джерела Шевченкової обізнаності з японською культурою (Коментар до кількох щоденникових записів). *Синопсис: текст, контекст, медіа*, *28*(3), 140–145. https://doi.org/10.28925/2311-259x.2022.3.6

Голдовский, Б. (2004). *Куклы: Энциклопедия*. Время.

Ісаєва, Н. (2014). Шевченкознавство в Китаї. У І. Бондаренко, & Л. Коломієць (Ред.), *Шевченкознавство в сучасному світі* (с. 350–370). ВПЦ «Київський університет».

Казем-Бек, М. (1853). Труды членов российской духовной миссии в Пекине: Статья вторая и последняя. *Современник*, *38*(4), 27–56.

Китайское войско и его огнестрельное оружие. (1840). *Библиотека для чтения*, *38*(2), 83–92.

Новейшие сведения о действиях китайских инсургентов. (1857, 31 июля). *Русский инвалид*, *163*, 677–678.

Письма из Китая. (1847). *Современник*, *1*(1), 40–45.

Письмо г. Мейера из Китая. (1840). *Библиотека для чтения*, *39*(4), 86–97.

Попов, П. (1958). Шевченко про Китай (До 100-річчя Шевченкового запису про тайпінську революцію). У *Збірник праць шостої наукової шевченківської конференції* (с. 185–206). Вид-во АН УРСР.

Чирко, І. (2013). Китайська література і Шевченко. У *Шевченківська енциклопедія* (Т. 3, с. 372–375). НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка.

Шевченко, Т. (1927). *Повне зібрання творів* (Т. 4: Щоденні записки (Журнал)). ВУАН.

Шевченко, Т. (1960). *Повне видання творів* (Т. 9: Журнал (Щоденні записки)). Видавництво Миколи Денисюка.

Шевченко, Т. (1964). *Повісті*. Держлітвидав.

Шевченко, Т. (1972). *Дневник. Автобиография: Автографы*. Наукова думка.

Шевченко, Т. (2001–2014). *Повне зібрання творів* (У 12 т.). Наукова думка.

References (translated and transliterated)

Bichurin, N. (1840). Obshchestvennaya i chastnaya zhizn kitaytsev: Statya pervaya [Public and private life of the Chinese: First article]. *Otechestvennye zapiski*, *10*(5), 1–36.

Boron, O. (2022). Dzherela Shevchenkovoi obiznanosti z yaponskoiu kulturoiu (Komentar do kilkokh shchodennykovykh zapysiv) [Sources of Shevchenko's acquaintance with japanese culture (a comment on several diary entries)]. *Synopsis: Text, Context, Media*, *28*(3), 140–145. https://doi.org/10.28925/2311-259x.2022.3.6

Chyrko, I. (2013). Kytaiska literatura i Shevchenko [Chinese literature and Shevchenko]. In *Shevchenkivska entsyklopediia* [Shevchenko Encyclopedia] (Vol. 3, pp. 372–375). National Academy of Sciences, Taras Shevchenko Institute of Literature.

Goldovskiy, B. (2004). *Kukly: Entsiklopediya* [Dolls: Encyclopedia]. Vremya.

Isaieva, N. (2014). Shevchenkoznavstvo v Kytai [Shevchenko studies in China]. In I. Bondarenko, & L. Kolomiiets (Eds.), *Shevchenkoznavstvo v suchasnomu sviti* [Shevchenko studies in the modern world] (pp. 350–370). Publishing and Printing Center "Kyiv University".

Kazem-Bek, M. (1853). Trudy chlenov rossiyskoy dukhovnoy missii v Pekine: Statya vtoraya i poslednyaya [Works of members of the Russian Ecclesiastical Mission in Beijing: Second and final article]. *Sovremennik*, *38*(4), 27–56.

Kitayskoe voysko i ego ognestrelnoe oruzhie [The Chinese army and its firearms]. (1840). *Biblioteka dlya chteniya*, *38*(2), 83–92.

Noveyshie svedeniya o deystviyakh kitayskikh insurgentov [Latest information on the actions of Chinese insurgents]. (1857, July 31). *Russkiy invalid*, 163, 677–678.

Pisma iz Kitaya [Letters from China]. (1847). *Sovremennik*, *1*(1), 40–45.

Pismo g. Meyera iz Kitaya [Letter from Mr. Meier from China]. (1840). *Biblioteka dlya chteniya*, *39*(4), 86–97.

Popov, P. (1958). Shevchenko pro Kytai (Do 100-richchia Shevchenkovoho zapysu pro taipinsku revoliutsiiu) [Shevchenko on China (On the 100th anniversary of Shevchenko's note on the Taiping Revolution)]. In *Zbirnyk prats shostoi naukovoi shevchenkivskoi konferentsii* [Proceedings of the Sixth Shevchenko Scientific Conference] (pp. 185–206). Publishing House of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR.

Shevchenko, T. (1927). *Povne zibrannia tvoriv (T. 4: Shchodenni zapysky (Zhurnal))* [Complete works (Vol. 4: Diary (Journal)]. All-Ukrainian Academy of Sciences.

Shevchenko, T. (1960). *Povne vydannia tvoriv (T. 9: Zhurnal (Shchodenni zapysky))* [Complete works (Vol. 9: Journal (Diary)]. Mykola Denysiuk Publishing House.

Shevchenko, T. (1964). *Povisti* [Novellas]. Derzhlitvydav.

Shevchenko, T. (1972). *Dnevnik. Avtobiografiya. Avtografy* [Diary. Autobiography. Autographs]. Naukova dumka.

Shevchenko, T. (2001–2014). *Povne zibrannia tvoriv* [Complete works] (Vols. 1–12). Naukova dumka.

Oleksandr Boron
Shevchenko Institute of Literature of NAS of Ukraine, Ukraine

CHINESE REALITIES IN SHEVCHENKO'S WORKS: SEMANTICS AND SOURCES

Despite the lack of a coherent image of China in Shevchenko's works (the subject of this study), this article systematically examines specific details, references, and comparisons related to this Far Eastern country. Thus, the aim of this study is to trace the origins of these references and analyze their semantic meaning. The author relies on an interdisciplinary methodology: source analysis, reconstruction of the text in combination with intertextual interpretation, supplemented by historical-literary and hermeneutic approaches.

The scientific novelty lies in proving that the poet had some knowledge of China and its people. An interpretation of all Chinese realities in the works of the great poet is proposed, and possible sources of his knowledge of the Celestial Empire and its culture are identified. A review of Shevchenko's proven scope of reading has made it possible to identify quite accurately the publications that the poet definitely read or was highly likely to have read. The main findings of the study are that new works have been introduced into Shevchenko studies for the first time, including Nikita Bichurin's paper "The Public and Private Life of the Chinese" published from the May 1840 issue of the journal *Otechestvennye Zapiski* as well as unsigned publications: "The Chinese Army and Its Firearms" from the second issue of the magazine *Library for Reading* from 1840, "Letter from Mr. Meyer from China" from the April issue of the same magazine, "Letters from China" from the January 1847 issue of the magazine *Sovremennik*, an extensive review by Mirza Muhammad Ali Kazem-Bek on "The Works of Members of the Russian Spiritual Mission in Beijing" (*Sovremennik*, 1853, No. 4).

The proven scope of literature was a direct source of Shevchenko's knowledge about China, its culture, in particular architecture, population, armaments, etc. The published papers that were definitely read by Shevchenko provide additional opportunities for interpreting references to Chinese realities in his work, shed light on the ways in which knowledge about China spread in Ukrainian literature at the early stage of reception, and significantly change our current understanding of the poet's knowledge of China, as well as the artistic meaning of the relevant references in the writer's creative legacy.

Keywords: scope of reading; interpretation; commentary; publication; reception; culture.

Стаття надійшла до редколегії 15.01.2026
Прийнято до публікації 24.03.2026
Опубліковано 31.03.2026